

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

РУВІН Олександр Григорович

УДК 347.12

**ПРИНЦИП СВОБОДИ У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

Спеціальність: 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів
2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: кандидат філософських наук
Бліхар В'ячеслав Степанович,
Львівський державний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
філософії і політології.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Токарська Антоніна Семенівна,
Львівський державний університет
внутрішніх справ,
завідувач кафедри юридичної
лінгвістики;

кандидат філософських наук, доцент
Вовк Вікторія Миколаївна,
Київський національний університет
внутрішніх справ,
професор кафедри філософії права
та юридичної логіки.

Захист відбудеться «26» червня 2010 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, Україна, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, Україна, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «20» травня 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема свободи впродовж історичних епох є однією з найактуальніших і найдискусійніших у філософсько-правовій науці. Вона пов'язана з визначенням місця особи у громадянському суспільстві та демократично-правовій державі у площині реалізації особою головних конституційних прав і свобод.

Для розкриття теми дослідження важливим є пошук компромісу між свободою особи та громадянина і рамками її обмеження державою, базовою цінністю якої є пріоритет прав і свобод особи та громадянина над іншими конституційними принципами. З філософської точки зору – свобода зміщується у площину політико-правових проблем і за таких умов стає терміном уже юридичним, як певний комплекс правочинностей особи та громадянина, як визначений ступінь правового статусу особи, врешті, як екзистенційна особливість особи та громадянина – суб'єкта правових відносин. Тим більше, що не існує такої правової системи чи правової ідеології, яка б заперечувала свободу людини.

Недостатня теоретична розробленість, відсутність узагальнюючих праць щодо юридичної природи конституційного принципу свободи особи та громадянина зумовили актуальність дисертаційного дослідження. Враховуючи інтерес науковців до проблеми свободи, все ж існують різні концепції, у яких простежуються лише деякі елементи зазначеного принципу. Тому це викликало потребу комплексного наукового дослідження реалізації конституційного принципу свободи у державотворенні, його філософсько-правового виміру.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці вчених, у котрих аналізувалися деякі аспекти окресленої в дисертації проблематики. Перш за все, слід виокремити таких українських вчених-правознавців: В. Грищука, А. Колодія, В. Навроцького, А. Олійника, В. Погорілка, П. Рабіновича, С. Сливку, В. Шаповала, М. Хавронюка та ін. З-поміж науковців також варто назвати Л. Воєводіна, Г. Мальцева, М. Матузова, В. Патюліна, В. Сокурєнка, І. Фарбера та ін. Серед російських учених-правознавців – О. Лукашеву, В. Нерсєсянца, В. Чиркіна та ін.; з-поміж зарубіжних філософів – А. де Токвіля, Ф. Хайєка, М. Фрідмана, Д. Ролза та ін.

Окрім того, в дисертаційному дослідженні були розглянуті праці М. Бердяєва, Г. Гегеля, Т. Гоббса, І. Канта, В. Соловйова, Б. Спінози, М. Трубецького, В. Шелінга, Б. Чичеріна, що дозволило простежити розвиток філософсько-правової думки стосовно свободи особи та відобразити зв'язок свободи і права.

Емпіричною основою дисертаційного дослідження є Конституція України, міжнародно-правові документи, що стосуються прав і свобод особи та громадянина, зокрема, визнані Українською державою норми та засади

міжнародного права, положення конституцій зарубіжних держав, чинне законодавство України тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дослідження є складовою наукової теми: «Методологія вивчення державно-правових явищ, філософії права, стану і перспектив розвитку ОВС України» кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ (шифр роботи 0113; номер державної реєстрації 0106U003648).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексний теоретичний аналіз принципу свободи у державотворенні, його філософсько-правовий вимір і розробка найбільш оптимальної моделі взаємодії свободи та права в утвердженні засад формування демократичної правової держави.

Для реалізації цієї мети у дисертації поставлено такі основні *завдання*:

- визначити головні теоретико-методологічні підходи щодо аналізу свободи, беручи до уваги її екзистенційне значення у державотворенні;
- узагальнити філософсько-правовий досвід взаємодії формального та матеріального підходів у дослідженні змісту поняття юридичної свободи;
- розкрити сутність проблеми філософсько-правового співвідношення і синхронізації утвердження та конституційного захисту прав і свобод особи та громадянина;
- проаналізувати значення свободи, її об'єктивного та суб'єктивного аспектів у формуванні правової свідомості та побудові демократичної правової держави;
- окреслити й обґрунтувати основні напрями забезпечення свободи особи та громадянина;
- відобразити пріоритетні напрями організаційно-правового сприяння реалізації свободи в рамках українського державотворення.

Об'єктом дослідження є реалізація принципу свободи у державотворенні на основі залучення трьох способів аналізу: філософсько-правового, теоретико-правового, нормативно-правового.

Предметом дослідження є особливості філософсько-правового виміру принципу свободи у державотворенні.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є *історико-філософський, філософсько-правовий і системно-структурний* підходи до аналізу об'єктивного та суб'єктивного аспектів соціальної і юридичної свободи, порівняльний, індуктивно-дедуктивний і статистичний методи, використання яких дало змогу проаналізувати українські та міжнародні нормативно-правові акти, визначити правовий статус особи та громадянина у сфері реалізації особистої свободи. Беручи до уваги специфіку дисертаційного дослідження, його мету та завдання, були використані, зокрема, такі методи: компаративний, за допомогою якого

здійснено порівняння особливостей інтерпретації свободи у філософській та юридичній науці; діалектичний, за допомогою якого встановлено та проаналізовано специфіку взаємозв'язку та взаємозалежності свободи та права в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави; системний, за допомогою якого здійснено комплексне дослідження реалізації свободи у державотворенні та її філософсько-правового виміру.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на підставі філософсько-правового аналізу принципу свободи у державотворенні поглиблено теоретико-методологічні засади і розкрито сутність свободи (соціальної і юридичної) особи та громадянина в контексті реалізації і державного захисту їх основних прав і свобод, закріплених у Конституції України, чинному законодавстві, міжнародно-правових документах тощо. При цьому отримані нові результати, які розкривають особистий внесок автора у розробку досліджуваної теми:

уперше:

– обґрунтовано, що свобода особи, як ознака її правового статусу, включає два аспекти: об'єктивний (зовнішня свобода) і суб'єктивний (внутрішня свобода), де зовнішня свобода – зміст права, тоді як внутрішня – умова існування права; єдність обох аспектів свободи особи зумовлює і єдність правоохоронюваних інтересів та об'єктивних інтересів кожної конкретної особи;

– доведено, що процес формування демократичної правової держави характеризується забезпеченням та конституційним захистом свободи особи та громадянина;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи щодо взаємозумовленості права та свободи, що дозволило ідентифікувати конкретні механізми впливу свободи людини на суспільство та державу;

– трактування системного впливу міжнародно-правових норм на формування громадянського суспільства та демократичної правової держави в Україні;

– рекомендації щодо оптимізації розвитку державотворення, забезпечення прав і свобод особи та громадянина на основі нормативно-правових документів, судової реформи, удосконалення законодавства;

удосконалено:

– стратегічні підходи стосовно дослідження поняття і структури законодавчого регулювання та його значення у забезпеченні свободи особи та громадянина, що зумовлює наявність суб'єктивного аспекту правового регулювання; виокремивши ознаки поняття «зловживання свободою особи та громадянина», запропоновано методи усунення такого зловживання і проведено структурування правового механізму забезпечення свободи у державі;

– на основі дослідження свободи у системі інших конституційно підтверджених понять, принципів, норм у їхньому взаємозв'язку та взаємовпливі обґрунтовано двоаспектну інтерпретацію свободи особи в праві у площині її об'єктивного та суб'єктивного вияву.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у практичній роботі органів державної влади, пов'язаних із розробкою нормотворчих і законодавчих актів та провадженням юридичної діяльності, зокрема ОВС України; у подальшій розробці загальнотеоретичної концепції формування професійної культури майбутніх юристів, її теоретико-правової характеристики тощо.

Окремі положення і висновки дисертації можуть застосовуватись у навчальному процесі; використовуватися під час підготовки підручників, навчальних посібників із теорії держави й права, правничої етики, юридичної деонтології, філософії права та під час викладання відповідних навчальних дисциплін, а також для підвищення рівня професійної культури юристів.

Теоретичні положення та методичні підходи використовуються у процесі викладання навчальних дисциплін «Захист прав особи у кримінальному судочинстві», «Державне (конституційне) право зарубіжних країн», що читаються викладачами кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету Львівської комерційної академії для студентів спеціальності 7.060.101 «Правознавство» (№ 206/22 від 20. 01. 2010 р.).

Системні підходи до формування пріоритетних напрямів організаційно-правового сприяння реалізації свободи в рамках українського державотворення використовуються у діяльності Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України (КНДІСЕ) при проведенні експертиз і досліджень, призначених органами дізнання, досудового слідства та судовими органами (№ 01/144-10 від 17.01.2010 р.).

Основні напрями забезпечення свободи особи та громадянина за рівнем її значення для формування демократичної правової держави в Україні використовуються у діяльності експертних підрозділів МВС України, зокрема Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром при МВС України для забезпечення проведення експертиз та досліджень (№ 757/10 від 17.01.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора та базується на авторському переосмисленні наукової проблеми – принцип свободи у державотворенні: філософсько-правовий вимір. Усі наведені в дисертації і винесені на захист наукові результати отримані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та положення дисертації доповідались і отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, на міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема на V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (Луцьк, 30–31 травня 2008 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ» (Львів, 28 травня 2009 р.); регіональній конференції «Проблеми державотворення в Україні: минуле і сучасне» (Львів, 21 травня 2009 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (Луцьк, 29–30 травня 2009 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано чотири публікації у наукових виданнях, включених ВАК до переліку фахових, і два матеріали доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації та її обсяг. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 177 сторінок тексту, у т.ч. основний текст – 156 сторінок. Список використаних джерел викладений на 20 сторінках і складається із 242 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, показано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

У **розділі I «Ціннісне обґрунтування філософсько-правового виміру свободи як предмет наукового дослідження»** аналізується поняття свободи в рамках філософської і юридичної науки; з'ясовується компаративний аспект свободи як принципу державотворення; визначаються конституційно-правові засади реалізації права на свободу в демократичній державі.

У **підрозділі 1.1. «Проблема реалізації свободи у філософському та правовому аспектах»** зазначається, що в контексті світоглядно-ціннісної інтерпретації свободи абстрактно можна зазначити, що свобідне світосприйняття спирається на процеси соціалізації, іншими словами – це відтворення індивідом суспільного досвіду, поза чим свобода може перевтілитися у свавілля. Беручи до уваги інтерпретації екзистенціалістів, зокрема А. Камю і Ж. Сартра, щодо абсурдності свободи й переміщення її у «ніщо», щоразу глибше актуалізується «приречення» особистості жити в свободі, в контексті чого відбувається самоідентифікація.

У підрозділі простежено, що практично всі розділи конституцій сучасних держав про права та свободи особистості зводяться до гідності людини. Тобто гідність особи – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної особи, значення кожної особи як невід’ємної структурної частини суспільства. Тому, на нашу думку, можна зазначити, що гідність особи – джерело її прав і свобод, як і свободи загалом.

Найбільш значущі особливості юридичної свободи простежуються у: а) якісному законодавстві; б) достатньому рівні правової культури та стійкому правопорядку; в) юридичній відповідальності; г) законності; д) правовій політиці, спрямованій на реалізацію юридичної свободи тощо. Тому будь-який зовнішній вплив, спрямований на перешкоджання цілеспрямованій людській діяльності чи на змушування до дій проти своєї волі, є обмеженням свободи.

Юридичний підхід до такого розуміння свободи обраний саме тому, що термін «юридичний» стосується насамперед права, котре містить сукупність норм і правил, спрямованих на регулювання міжособистісних відносин у суспільстві. Своєю чергою будь-яка норма – це наслідок волевиявлення конкретної особи, тому обмеження свободи є двохвимірним за своєю структурою: це заборона та примус.

Визначено та досліджено методи оптимізації юридичної свободи, котрі мають за мету проголошення впливу на правосвідомість, передбачаючи підвищення рівня правової культури. Обґрунтовано, що оптимізація юридичної свободи повинна здійснюватися у двох напрямках: а) розвиток правової пропаганди серед населення і відродження юридичної самоосвіти; б) доступність юридичного захисту. Проте, оптимізація юридичної свободи не зводиться виключно до використання інструментальних засобів, а навпаки, як самостійний інституційний засіб виокремлюється інститут демократії. Окрім того, значний елемент оптимізації прихований в інститутах громадянського суспільства.

Свобода у будь-якому її трактуванні не може ототожнюватися лише з правом, так само, як несвобода – лише зі свавіллям. Мета права полягає в утвердженні правопорядку як необхідної умови юридичної свободи, тоді як свобода, з юридичної точки зору, розглядається як мета і наслідок правопорядку.

У підрозділі 1.2. «Компаративний аналіз свободи як принципу державотворення» підкреслюється необхідність різноманітності підходів до вивчення свободи (у філософській і правовій літературі), котра, передусім, пов’язана з намаганням доповнити, розширити, уточнити або ж звужити її межі та зміст для того, щоб усунути поширення у суспільстві «несвободи» з урахуванням недоказовості її буття. Крім того, специфіка обговорення, вивчення, аналізу свободи підтверджується складністю її сутності, тому що

вона суперечить будь-яким спробам редукування. Це, звісно, виражає відносність будь-якого визначення свободи, проте, суб'єктивно дає змогу адекватно розкрити її зміст.

При такому трактуванні свободи неможливо усвідомити змістовність поведінки особи лише за допомогою причинно-каузальних наслідків. Квазісвобідна життєдіяльність може проявити себе виключно через свободу як обґрунтовану мотивацію апеляції до суб'єкта, котрий здатен самостійно приймати рішення і виконувати їх. Це вкотре підкреслює невичерпний, безперервний і цілісний характер свободи.

Втілюючи потенційну поліаспектність свободи, особа формує новий простір особистого буття з передбаченням у ньому й нових можливостей реалізації свободи, яку творить сама людина, доводячи не лише суть цієї свободи, а інтерпретуючи її як творчість. У цьому контексті свободотворчість є провідною лінією межі переходу свободи від одного стану до іншого, її еволюції до вищого ступеня свого прояву. Творчість особистості, таким чином, визначає і сенс її свободи, беручи до уваги те, що творчість – це створення, освоєння і використання так званої «культурної культури», провідним елементом якої є і творчість свободи, і свобода творчості.

Відчувши переваги свободи, особа не так легко підкоряється утиску її прав. Своєю чергою влада, що всіляко намагається розширити ареал діяльності, повинна діяти у рамках своїх повноважень. Особа володіє правом відмовитися від свободи, надавши перевагу несвободі, оскільки і свобода, і гідність особи не самодостатні субстанції. Свобода не може бути онтологічною реальністю, адже тоді сам термін «свобода» втрачає зміст. Тому один із багатьох парадоксів свободи полягає у праві та можливості особи від неї відмовитися.

Урешті-решт, яким чином би ми не підходили до трактування свободи, чи суто юридично, розуміючи свободу як незалежність від будь-яких обмежень, норм і правил, чи суто політично, розуміючи свободу як цінності, чи суто філософськи, розуміючи свободу як свободу волі, дій і поведінки, набуття свободи має розумітися передусім у рамках екзистенційного фундаментального блага, беручи до уваги й відношення свободи та відповідальності, в якому рівень відповідальності поставлений пропорційно щодо простору самої свободи.

У підрозділі 1.3. «Філософське осмислення конституційно-правових засад реалізації права на свободу в демократичній державі» звертається увага на те, що проблематика особистості та громадянина відображається у відношенні «суспільство – держава» та є глобальною за внутрішнім змістом і зовнішнім проявом. У структурі теорії права та держави це питання є об'єднуючим, адже воно зумовило виникнення теорії правового становища

особистості, в основі якої лежить розуміння правових якостей особистості як суб'єкта права та правової комунікації, її онтологічного статусу, закономірностей генези, перспектив подальшого розвитку.

Кожна форма державного правління та державного устрою, як і певний політичний режим, творять власний тип особистості на основі специфіки суспільного становища. Беручи участь у суспільних відносинах, людина не може бути абсолютно свobodною, адже свобода однієї людини обмежується свободою іншої. Якщо ж свобода обмежується свободою, таке обмеження має регламентуватися чи визначатися правом. У людській життєдіяльності право невід'ємне від свободи як наданої законом можливості діяти на власний розсуд (свobodно).

Внутрішня свобода є особливістю моральності, тоді як правом кермують саме зовнішні дії. Беручи до уваги те, що зовнішні дії безпосередньо залежать від внутрішніх чинників, право не може існувати поза межами внутрішньої свободи особистості.

Філософський підхід до трактування свободи впливає і на вирішення питання відмінності права природного від позитивного. Адже і те, й інше спрямовані на визначення зовнішньої свободи особи, а тому їхня сутність відображається у найрізноманітніших проявах зовнішньої свободи. У такому контексті різниця між позитивним і природним правом полягає у кореспонденції зовнішньої свободи особи суспільству. Зміст природного права містить суспільно виправданий смисл позитивного – державно виправдану зовнішню свободу. Поряд із цим, необхідно підкреслити, що у свободі міститься вираз сутності природного та позитивного права в суб'єктивному значенні, тоді як сутність об'єктивного права виражає волю держави, яка визначає не лише права, а й обов'язки, які має змогу утверджувати у своїх нормах.

У розділі II «Універсальність свободи як сутнісного принципу демократично-правової держави» розкрито екзистенційність свободи як принципу самовизначення і самореалізації громадянина; визначено міру прояву свободи крізь призму вибору між моральністю й аморальністю вчинку; простежено зв'язок між правом і свободою, що становить основу формування демократичного суспільства.

У підрозділі 2.1. «Свобода як екзистенційний принцип самовизначення і самореалізації особи» розглянуто свободу як фундаментальний, апробований історичними процесами та найнеобхідніший для демократичного державотворення принцип, котрий залишається актуальним завжди, змінюючись залежно від епохи, людей і суспільства.

Підкреслюється, що свобода аж ніяк не зводиться лише до тілесної свободи як прояву самореалізації людини, оскільки в такому разі свобода як самореалізація може переорієнтуватися на свободу як відсутність

відповідальності, свавілля. Загалом свобода неможлива без відповідальності, адже між свободою як, скажімо, духовною категорією і відповідальністю існує безпрецедентний зв'язок: свобода та відповідальність – практично одне й те ж. Стосовно змісту свавілля влучно висловлювався Гегель, який цим змістом вважав рефлексію щодо тих чи інших потягів і потреб. Вибираючи той чи той зміст, людина може мати на це серйозну підставу, і тому складається враження, що вона діє несвавільно, але сама така підстава є дещо обмеженою, свавільною, оскільки вона співвідноситься з рефлексією певної людини, яка може вважати її значущою, тільки якщо того захоче.

Досліджуючи принцип свободи, доводиться констатувати, що у філософсько-правовій літературі основний акцент робиться на аналізі цього принципу як наукової парадигми, а його теоретико-методологічному підґрунті приділяється недостатньо уваги у вирішенні найважливіших соціальних питань, як-от, українського державотворення.

У такому сенсі свобода набуває глобального та фундаментального значення у виробленні стратегії правової інтеграції України до Європи з метою побудови спільного майбутнього. Отже, свобода є визначальним принципом і цінністю нової соціально-правової реальності в Україні, що формується на засадах євроінтеграції, а її затвердження стає необхідністю в умовах глобалізованих демократії і громадянського суспільства.

Свобода як основоположна характеристика сформованої особистості перебуває у потенційному вимірі, доки не проявить себе у реальних ситуаціях. Тут визначальним засобом реалізації свободи людини все ж є вибір, через який людина свідомо проявляє особисту свободу та творить свій духовний світ. З іншого боку, вибір визначає актуалізацію цілей, формуючи життєву програму (незважаючи на можливість здійснювати вибір лише з-поміж тих життєвих варіантів, які пропонуються суспільством, межі цього кола залежать насамперед від меж життєдіяльності). Зрештою, чим більше сфер самореалізації входить до групи інтересів особи, чим більшу кількість способів для її здійснення нею засвоєно, тим більше можливостей для вибору і тим більшою свободою вона володіє.

У підрозділі 2.2. *«Вибір між позитивним та негативним змістом діяння як категоріальна міра прояву свободи»* обґрунтовано, що демократичне суспільство передбачає єдність соціальної відповідальності і свободи, оскільки обидва поняття не здатні існувати один без одного. Безперечно, неможливо жити у суспільстві лише з правами і свободами, не мати жодних обов'язків і не нести жодної відповідальності перед суспільством. Тому єдність свободи і відповідальності виражається єдністю прав та обов'язків громадян, що передбачає, насамперед, використання ними своїх прав і свобод, а не лише виконання особистих обов'язків.

Трактуючи свободу як один із важливих елементів суспільно-трансформаційних процесів, необхідно обов'язково розуміти її й у соціально-феноменологічному ракурсі. Це дасть змогу оминати спокусу виокремити сутність свободи із неї самої; обґрунтувати методологічні засади дослідження принципу свободи, вивчаючи її прояви та елементи суспільних відносин; розглядати примус як об'єктивний елемент суспільної практики поза його стереотипним історичним сприйняттям як негативного способу розв'язання проблем.

Окрім відповідальності, ще одним атрибутом феноменального принципу свободи є вибір як ключовий елемент усієї концепції свободи та базовий спосіб вираження реально обґрунтованої сутності особи. Суспільні відносини певного історичного соціуму містять специфічне відображення у структурі окремого індивіда, спираючись на спонукальний елемент, оскільки кожна конкретно-історична система зумовлює в особі індивідуальне начало.

Можливість вибору твориться у процесі соціалізації і відповідає виключно сформованій та самоактуалізованій особі. Крім того, культура як зміст соціалізації спроможна забезпечити також й індивідуалізацію особистості, завдяки здатності вибірково оволодіти культурними цінностями. Це, своєю чергою, дає змогу трактувати особу як таку, що володіє ознаками індивідуальності та екзистенційності, а не як вміст соціальних якостей чи освоєних норм. Необхідно також зауважити, що можливість особи вибирати є базовою характеристикою свободи. В цьому випадку слід вказати й на діалектику соціального та індивідуального в особистості, адже індивідуальне визначається конкретною формою соціального, а соціальне є змістом індивідуального. Вибір – це постійна боротьба, актуальність якої різко посилюється саме у сьогоденних умовах, коли особа відмовляється приймати самостійні рішення. Боротьба такого латентного гатунку точиться між волею індивідуального рішення щодо особистісної самореалізації, з одного боку, та волею як прагненням утвердження особистого існування, з іншого.

На нашу думку, в дослідженні феномену свободи та свobodного вибору існує небезпека опертися на позиції ірраціоналістичної філософії, які полягають в обмеженні визначення свободи як таємниці, абсурдності чи ілюзорності, а подекуди й принципової незбагненності. Саме така інтерпретація проблематики провокує відносно заперечення відповідальності особи і за свій конкретний вибір, і за своє особисте життя.

У підрозділі 2.3. *«Єдність права та свободи особи – основа існування сучасної демократичної держави»* доведено, що право та свобода є, безумовно, взаємопов'язаними категоріями, а це дає нам усі підстави розглядати їх у єдності. Безумовно, тематика єдності права (соціальний регулятор) і свободи (стан особи, суспільства загалом) у рамках сьогодення є однією з найактуальніших правових тем юридичної науки. Свобода для

особи набуває статусу фундаментальної і базисної цінності, натомість право тією чи іншою мірою бере безпосередню участь в житті індивіда. За таких умов єдність права та свободи неunikна, однак, ця проблема має чимало аспектів.

Актуальність єдності права та свободи зумовлюється визнанням свободи особи як основоположної цінності сучасної демократично-правової держави, з одного боку, та пріоритету прав і свобод особи в контексті засад конституційної і державної діяльності. Таким чином, свобода із площини суто філософського світосприйняття трансформується у площину правових проблем як комплекс правочинності особи та основна характеристика громадянина як суб'єкта правовідносин. Іншими словами, не існує жодних правових систем чи ідеологій, які б заперечували принцип свободи особи чи уникали його. Саме таке бачення проблеми і стимулює дослідження єдності права та свободи в контексті аналізу їх принципових моментів.

Два головні моменти в аналізі єдності права та свободи цікавлять дослідників: теоретико-правовий і суспільно-політичний. Скажімо, саме юристів, приваблює тематика співвідношення і взаємодії права як регулюючого суспільні відносини соціального інституту та свободи як внутрішнього стану особи чи суспільства загалом. Цей момент був ключовим у вченнях про право значної частини мислителів, хоча не всі спромоглися переконливо пов'язати ці два терміни, простеживши таку спільність, котра б пов'язувала суспільний і державний інститути із виключно індивідуальним станом особи. Своєю чергою юристи-практики і політологи зосереджені більше на проблематиці принципу свободи як основоположного в державній діяльності та на можливості відображення його у законодавстві.

Саме таке бачення єдності права та свободи межує із загальнофілософською проблематикою зв'язку людини з суспільством, меж впливу особи на суспільство та можливості обмеження суспільством своїх членів, а це свідчить про філософську проблему свободи людини у суспільстві.

У розділі III «Діяльність держави щодо забезпечення свободи у процесі демократизації» здійснено спробу довести, що свобода тісно пов'язана із численними суміжними поняттями та термінами. Завдання, відтак, полягає в утвердженні принципу свободи крізь призму таких вимірів, як індивідуалізм, приватність і публічність, автономність і спільнотність, звертаючи увагу на те, що саме ці виміри є актуальними у сучасному світі.

У підрозділі 3.1. «Міжнародний досвід щодо забезпечення свободи громадянина як екзистенційного принципу державотворення» на основі дослідження правових норм, декларацій міжнародного рівня (Загальна

Декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р.; перший та другий факультативні протоколи до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1989 р.; Паризька хартія для нової Європи 1990 р.; документи Копенгагенської 1990 р. і Московської 1991 р. нарад-конференцій з питань людського виміру; Європейська конвенція про захист прав і основних свобод 1950 р.; Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, прийняті Конгресом ООН по запобіганню злочинності і поводженню з правопо-рушниками 1955 р.) визначено, що проблематичність внутрішньодержавної стабільності, не кажучи про демократизацію держави загалом, набуває актуальності в умовах конфліктності соціальної динаміки з негативною тенденцією. Передусім це базується на розриві між темпами економічного розвитку та репресованою соціальною модернізацією, як і, зрештою, між політичними інтересами владних інститутів і соціальними інтересами народу тощо. В цьому контексті вважаємо необхідним визначити такі категорії: «свобода особистості», «свобода громадянина», «свобода суспільства», «свобода держави», «трансформація свободи у державотворення» та ін.

Механізми захисту та забезпечення прав і свобод людини, зафіксовані у конвенціях, набувають властивих юридичних формул, внаслідок чого це уможлиблює їхнє включення у національне законодавство. Це, власне, передбачено Статтею 3 Конституції України, в якій записано, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю». Крім того, простежена тенденційність розвитку міжнародних відносин у сьогоdnішніх умовах, що відображено через появу нових форм міждержавного співробітництва.

У підрозділі 3.2. «Організаційно-правові засади забезпечення органами державної влади дії реалізації ефективності свободи» простежено особливості забезпечення та захисту державою свободи громадян.

Правовий статус громадянина – складова комплексного державно-правового інституту, де головними є права, свободи та обов'язки. Таким чином, правове становище індивіда, певною мірою, визначає його участь у правовій комунікації та відображає його місце у відносинах із суспільством і державою. Особливістю соціального статусу є його існування у певний період розвитку держави та суспільства, хоч основне смислове навантаження щодо змісту правового становища особистості перебуває у площині конституційних прав і свобод особи і громадянина.

Дотримання прав і свобод особи та відповідальність перед законом за здійснення злочину – базові ознаки правової держави. Розвиток людства

передбачає цивілізований розвиток права, саме тому й виникла ідея правової держави. Залишивши позаду свавілля щодо недотримання прав і свобод особистості, суспільство отримало нові можливості формування правового стану особистості, гарантувавши стабільність особистого розвитку людини. Правова держава, своєю чергою, гарантує особистості захист її прав і свобод. Наступний крок у формуванні демократичної і правової держави – підкорення законів і діяльність на основі закону як основоположного принципу демократизації. Тобто правова держава – це єдність свободи та відповідальності в межах, коли людина є свобідною і в моральному, і в правовому значенні, а відтак, існує відповідальність за вчинені злочини. Правова держава передбачає утвердження інтересів особистості, викорінює нерівноправ'я у суспільстві, забезпечуючи рівність населення держави перед законом незалежно від походження чи становища у суспільстві.

Розвиток суспільства, особливо у сфері вдосконалення технічних засобів реалізації інтересів і потреб людини, як радикальний шлях прогресу нематеріальної частини цивілізації передбачає зростання значення свободи вибору особистості. Тобто за умов необмеженої свободи збільшується кількість життєвих ситуацій, котрі зазвичай сприймаються як знаки долі, незаперечна реальність тощо. В сьогodнішніх умовах з'являється можливість не лише їх змінити, а й узагалі скасувати за бажанням людини. Таким чином, свобода може трактуватися як можливість діяти виключно згідно з особистими бажаннями, беручи до уваги наявність альтернативних варіантів. Це дає підстави розуміти свободу як своєрідний простір, у якому реалізується можливість вибору як наслідок усвідомлення людиною особистих бажань.

У підрозділі 3.3. «*Основи правового державотворення і забезпечення свободи в Україні*» зазначено, що розвиток законотворчості в Україні залежить від організації влади народу, зафіксованої у Конституції. За таких умов конституційність демократизації повинна обов'язково містити принципи організації державної влади й принципи реалізації свободи особистості та громадянина. Попри конституційне проголошення України демократичною правовою державою, необхідно визнати, що насправді політико-правовий баланс існує не завжди. Сьогodні такий баланс – не що інше, як мета.

Філософським підґрунтям та нормативним джерелом інституту прав і свобод українського законодавства є теорії індивідуальних прав і свобод, норми міжнародного права, котрі розкривають природні права особистості. Таким чином, основні права особистості та громадянина, утверджені Конституцією України, повною мірою констатують екзистенційні та фундаментальні гарантії свободи як принципові ціннісні установки, оскільки саме вони творять правову культуру та правову політику.

Права особистості та громадянина крізь призму конституційності мають фундаментальне значення не стільки для особистості, скільки для держави. Конституційне визнання вроджених чи природних прав дає підстави вважати, що основні права утверджуються і як позитивні норми також. У такому випадку можна констатувати, що норми конституційного права є, чи радше повинні бути, основою всієї юридичної системи, оскільки володіють екзистенційним значенням для правового становища кожного індивіда зокрема. Це аргументується певними положеннями, як-от: ці права утверджують засади вияву поваги до гідності особистості; реалізують прагнення особистості на гідне життя і розвиток; є основою правового становища особистості, оскільки є вихідним положенням для досягнення прав, передбачених законами чи іншими нормативними актами (основні права конкретизуються у нормах поточного законодавства); мають постійний та однаковий правовий характер для усіх суб'єктів права. Такими положеннями Конституція України утверджує принцип соціальної справедливості щодо кожного громадянина, надаючи при цьому кожному рівний мінімум свободи, необхідний особистості як її творчий потенціал.

Основні права та свободи особистості та громадянина відображені у Конституції України та низці міжнародних правових актів як правові відносини і є підґрунтям для діяльності органів державної влади. Фактично можна констатувати, що Конституція України принципово визначила провідне значення прав та свобод особистості як фундаментального змісту та напряму державотворення і утвердила їхнє забезпечення як головний обов'язок державної влади. Це свідчить про єдність формування демократичної, правової і соціальної держави із забезпеченням реалізації конституційних прав та свобод особистості та громадянина.

У висновках дисертації, на основі вивчення філософсько-правового виміру принципу свободи у державотворенні, запропоновані такі узагальнення:

1. У рамках філософських передумов творення науки, зокрема юридичної, обґрунтовано недостатність суто емпіричних даних в межах діючого законодавства, поза теоретичними розробками щодо вивчення правових явищ у напрямі подальшого розвитку юридичної науки, філософії права зокрема. Таким чином відстоюється думка, що виключно філософські методи зумовлюють формування одних із перших теорій і вчень про державу та право, творячи філософію права в такому контексті, як частину системної інтерпретації буття і суспільства. Констатується факт, що, аналізуючи свободу, у філософсько-правовій літературі основний акцент робиться на її аналізі як наукової парадигми, а її теоретико-методологічній основі приділяється недостатньо уваги у вирішенні найважливіших соціальних питань, як-от, українського державотворення. Окрім того, філософський

спосіб інтерпретації таких категорій як свобода, право, нормативність – вписує філософсько-правовий контекст у загальну цілісність людського буття, акцентуючи увагу на проблематиці змісту та особливостей філософського відношення до правової реальності у контексті гами проявів людського життя.

2. Розглянуто зміст головних прав і свобод особистості та громадянина, передбачених положеннями Конституції України, іншими внутрішньо-державними й міждержавними нормативно-правовими актами. Висвітлено принципи та проблеми забезпечення реалізації прав і свобод особистості та громадянина, зокрема в Україні. Розкрито форми та методи діяльності суспільних інститутів щодо захисту прав і свобод особистості та громадянина, звернено увагу на оптимізацію міжнародного співробітництва в українському державотворенні, особливо, що стосується свободи людини.

3. Аргументується одне з основних завдань сучасного розвитку юридичної науки, яке полягає у створенні науково-теоретичної основи для законотворчості та правореалізації у межах розуміння юридичної свободи як пізнаної необхідності поза політичною кон'юнктурою. Відстоюється думка, що виконання такого завдання унеможлиблюється за відсутності єдності думок серед науковців-правників щодо смислу та меж юридичного трактування свободи, як і щодо найнеобхідніших методів її досягнення.

4. Розкрито екзистенційне значення принципу свободи у державотворенні як принципу, в тому числі, самовизначення і самореалізації особистості та громадянина. Простежується спосіб інтерпретації свободи крізь призму вибору між моральністю та аморальністю вчинку та невід'ємний зв'язок між правом і свободою як фундаментальної засади формування демократично-правової держави. Наголошується на виховному елементі свободи як способу формування високоморальної відповідальної особистості. Це дає підстави стверджувати, що людина не лише свідомо робить вибір, а й бере на себе відповідальність за його здійснення. У цьому ракурсі відображено одну із фундаментальних засад реалізації особистості – існування свободи вибору діяння та відповідальності за нього.

5. Підкреслюється необхідність збалансованості прав і свобод особистості та громадянина суспільною солідарністю, у рамках гуманістичного та демократичного напрямку розвитку громадянського суспільства. У такому контексті чинне законодавство України повинно бути максимально відкритим щодо моральних норм, які панують у суспільстві, з одного боку, та заповнити простір морального виховання самого суспільства, з іншого. Права та свободи, за таких обставин, – історично значуще досягнення людства, але необхідно вказати громадянам, у який саме спосіб ними слід користуватися із урахуванням моральних норм.

6. Констатується значення особистісного вибору як запоруки існування свободи особистості, оскільки свобода проявляється за умови, якщо особа сповна усвідомлює усі зовнішні та внутрішні умови, завдання і, безумовно, наслідки своєї діяльності, здійснює свідомий вибір і несе відповідальність за нього. Здійснювати вибір – це невід’ємне право людини. Вплив на вибір має і свідомість, і почуття відповідальності, адже вибір правильно здійснюється за умови особистої відповідальності. Утім відповідальністю володіє виключно свідома та свободна особа, в якій відчуття обов’язку присутнє за будь-яких обставин. Свобода може трактуватися і як можливість діяти виключно згідно з особистими бажаннями, беручи до уваги наявність альтернативних варіантів. Це дає підстави розуміти свободу як своєрідний простір, у якому реалізується можливість вибору як наслідок усвідомлення людиною особистих інтересів і потреб.

7. Встановлено, що дослідження єдності права та свободи, ролі особистісного вибору та відповідальності за нього, значення нормативності у становленні та формуванні демократичної правової держави крізь призму методологічно структурованого наукового пізнання значною мірою розширює предметне поле філософсько-правової науки, сприяючи становленню нетрадиційних концепцій, зокрема, формуванню нового цілісного підходу до вивчення феноменології принципу свободи в юридичній науці, який, по суті, розкриває усі можливості єдності права та свободи, нормативного та соціокультурного підходів до становлення держави.

8. Констатовано незавершений етап трансформації України у державу, в якій панує верховенство права та забезпечення громадянам беззастережного дотримання прав і свобод. Тому для України вкрай необхідно: а) формувати гуманістичні цінності; б) виробити соціальний ідеал розвитку громадянського суспільства й державотворення; в) взяти за основу змісту творення демократичної, правової і соціальної держави принцип свободи особистості та громадянина. Свободу в даному випадку необхідно трактувати як гармонію взаємодії людини і суспільства, що розвивається, і в якому враховуються інтереси його членів, їхні потреби розвитку та самореалізації.

Разом із тим дослідження проблеми значення принципу свободи у державотворенні її філософсько-правового виміру не є в дисертаційній роботі вичерпним. Актуальними залишаються ще чимало аспектів єдності права та свободи. Результати дисертаційного дослідження можуть застосовуватися і для опрацювання та розвитку методології й теорії нинішніх, зокрема українських, держави і права, філософії права, і для практичного реформування чинного законодавства України на основі утвердження концепції фундаментального значення свободи у створенні демократично-правової держави.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Рувін О. Г. Єдність права та свободи особистості як основа існування сучасної демократично-правової держави / О. Г. Рувін // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: Серія юридична: зб. наук. пр. – Вип. № 3. – Львів: Львівський державний ун-т внутрішніх справ, 2009. – С. 379–390.
2. Рувін О. Г. Свобода як екзистенційна основа самореалізації особистості та громадянина у демократично-правовій державі / О. Г. Рувін // Митна справа. – № 6. – 2009. – С. 104–111.
3. Рувін О. Г. Універсальність свободи як фундаментально та сутнісного принципу демократично-правової держави / О. Г. Рувін // Південноукраїнський правничий часопис. – Вип. № 2. – Одеса: Одеський державний ун-т внутрішніх справ, 2009. – С. 16–19.
4. Рувін О. Г. Моральність та аморальність вчинку особистості як філософсько-правовий вимір свободи / О. Г. Рувін // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філософські науки. – №. 20. – 2009. – С. 23–28.
5. Рувін О. Г. Свобода як елемент визначеності особи / О. Г. Рувін // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (28 трав. 2009 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – С. 115–119.
6. Рувін О. Г. Свобода як екзистенційний принцип формування особистості / О. Г. Рувін // Проблеми державотворення в Україні: минуле і сучасне: матеріали регіональної конференції (21 трав. 2009 р.). – Львів: Національний університет «Львівська Політехніка», 2009. – С. 73–76.

АНОТАЦІЯ

Рувін О. Г. Принцип свободи у державотворенні: філософсько-правовий вимір. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2010.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей реалізації принципу свободи у державотворенні на основі залучення трьох способів аналізу: філософсько-правового, теоретико-правового, нормативно-правового. У роботі обґрунтовано, що свобода особи як ознака її правового статусу включає два аспекти: об'єктивний (зовнішня свобода) і суб'єктивний (внутрішня свобода), де зовнішня свобода – зміст права, тоді як внутрішня –

умова існування права; єдність обох аспектів свободи особи зумовлює і єдність правоохоронних інтересів та об'єктивних інтересів кожної конкретної особи. Констатовано стратегічні підходи щодо дослідження поняття і структури законодавчого регулювання свободи особи та громадянина, що зумовлює наявність суб'єктивного аспекту правового регулювання; виокремивши ознаки поняття «зловживання свободою особи та громадянина», запропоновано методи усунення такого зловживання і проведено структурування правового механізму забезпечення свободи у державі.

Ключові слова: принцип свободи, право, держава, особистість, особа, громадянин, відповідальність, вибір.

АННОТАЦІЯ

Рувин О. Г. Принцип свободи в создании государства: философско-правовое измерение. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2010.

Диссертация посвящена исследованию особенностей реализации принципа свободы в создании государства на основе привлечения трех способов анализа: философско-правового, теоретико-правового, нормативно-правового. В работе обосновано, что свобода личности как признак ее правового статуса включает два аспекта: объективный (внешняя свобода) и субъективный (внутренняя свобода), где внешняя свобода является содержанием права, тогда как внутренняя – условие существования права; единство обоих аспектов свободы личности предопределяет и единство правоохранительных интересов и объективных интересов каждой конкретной личности. Сформулированы стратегические подходы относительно исследования понятия и структуры законодательной регуляции и ее значения в обеспечении свободы личности и гражданина, который обуславливает наличие субъективного аспекта правовой регуляции; выделив признаки понятия «злоупотребление свободой личности и гражданина», предложены методы устранения такого злоупотребления и проведено структурування правового механізму забезпечення свободи в державі.

Констатированы теоретические подходы к взаимоотношенности права и свободы, что позволило идентифицировать конкретные механизмы влияния свободы человека на общество и государство.

Исследование философско-правовой проблематики всегда требовало соотношения прав как видового понятия с чем-то более фундаментальным – родовым понятием. Разные ученые таким считали волю, правило, порядок,

интерес. На этом основании утверждаем, что право – объект изучения юридической науки, а изучение свободы – объект изучения многих наук. Единство понятий свободы и права является фактом неопровержимым.

Отражена трактовка системного влияния международных правовых норм на формирование гражданского общества и демократически правового государства в Украине. Предложены рекомендации относительно оптимизации развития создания государства, обеспечения прав и свобод личности и гражданина на основе нормативно-правовых документов, судебной реформы, усовершенствования законодательства.

Ключевые слова: принцип свободы, право, личность, особа, гражданин, ответственность, выбор.

ANOTATION

Ruvyn O. G. Principle of freedom in creation of the state: philosophical-legal measuring. – Manuscript.

The thesis for scientific degree of Candidate of Law in specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2010.

Dissertation is devoted research of features of realization of principle of freedom in creation of the state on the basis of bringing in of three methods of analysis: philosophical-legal, teoretyko-legal, normatively legal. It is well-proven that forming process democratically legal the states characterized providing and constitutional defense of freedom of person and citizen on the basic defending of their rights and freedoms. On the basis of research of freedom in the system of other constitutionally confirmed concepts, principles, norms, in their intercommunication and influence grounded two aspects interpretation of freedom of person in a right enplaned it objective and subjective display

In-process grounded, that freedom of person as sign of it legal status includes two aspects: objective (external freedom) and subjective (internal freedom), where external freedom is maintenance of right, while internal the condition of existence of right; unity of both aspects of freedom of person is predetermined by unity of law-enforcement interests and objective interests of every concrete person. Strategic approaches are formulated in relation to research of concept and structure of the legislative adjusting and its value in providing of freedom of person and citizen which stipulates the presence of subjective aspect of the legal adjusting; selecting the signs of concept «abuse of freedom of person and citizen», the methods of removal of such abuse are offered and conducted it is conducted in a structure of legal mechanism of providing of freedom in the state.

Keywords: principle of freedom, right, personality, person, citizen, responsibility, choice.

Підписано до друку 12.05.2010 р.
Формат 60x90/16. Папір офсетний. Зам. № 77-10
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.